

УДК 821.162.1

**Mirosława Starowierow,
Andrej Gerasimczuk,**

Państwowy Uniwersytet w Żytomierzu

**FILOZOFICZNO-PATRIOTYCZNE WĄTKI W TWÓRCZOŚCI
J.SŁOWACKIEGO I J. IWASZKIEWICZA**

*У статті висвітлено філософсько-патриотичні думки у творчості
двох польських поетів різних літературних епох.*

Początki mitu ukraińskiego sięgają schyłku XVI i XVII w. Na obszarze Ukrainy traktowanym jako "szkoła rycerstwa" ugruntował się polski ethos rycerski. Przypomnijmy, że wówczas określenie "ukrajny" oznaczało "u końca położony", "najdalej wysunięty", a te właśnie cechy powodowały, iż powyższy obszar przyjmował oznaki wartości.

Już w XVII w. następuje silna idealizacja tego obszaru, co decyduje o skryształowaniu się konwencji arkadyjskiej i stereotypu "Ukrainy mlekiem i miodem płynącej" (M.S. Szarzyński, Sz. Szymonowicz, B. Zimorowicz).

Dopiero jednak romantyzm w pełni odkrył Ukrainę nadając temu terytorium odrębną postać przestrzenno-kulturową. Już wówczas wprowadzono pojęcie "szkoły ukraińskiej".

Ukraina stała się dla romantyków ziemią pograniczną, miejscem spotkań twórców ukraińskich, rosyjskich oraz polskich, opiewających w różny sposób tych samych kozackich i hajdamackich bohaterów. S. Uliasz określił 'Ziemia ta stanowiła najbogatsze, najstarsze, a co za tym szło, najbardziej autentyczne złoża wartości ludowych, etnograficznych oraz historycznych, wyróżniających się ponadto niezwykle oryginalnym splotem wpływów polskich, ukraińskich, bizantyjskich z orientalizmem perskim i tatarsko-tureckim' [1:3].

Spróbujmy zatem wyłonić wątki filozoficzno-patriotyczne w twórczości Juliusza Słowackiego i Jarosława Iwaszkiewicza.

Analizując światopoglądową patriotyczną postawę Słowackiego H.Rzepecka mówi: "Kochał Ojczyznę, kto tak w" "Bogurodzicy", "Kuligu" i "Pieśni legionu litewskiego" umiał tak wzniośle i gorąco znaleźć słowa, - ale duch Słowackiego nie dojrzał jeszcze i zagrzewał drugich, ale sam nie poszedł: wątki zawsze i delikatniejszy nie czuł się na siłach pełnienia służby wojennej ani też innej lazaretowej, duszno mu było w Warszawie grzmiącej szczękiem oręża, więc gdy tuż pod stolicą stoczył się trzytygodniowy bój grochowski w dziesięć dni potem, po naszym krwawym zwycięstwie Słowacki opuszcza Warszawę, rzemiennym dyszlem objeżdża okolice kraju spokojniejsze, wreszcie staje w Dreźnie, gdzie szalona wyobraźnia poety uspokaja się nieco w sumieniu, które w późniejsze życie przypomni mu jeszcze to zaginięcie z posterunku, na przykład, gdy w rozmowie z bliskimi

© Mirosława Starowierow, Andrej Gerasimczuk, 2005

mu ludźmi orzeczę, że "godności (tytułu) nie mam, przed męką uciekłem" [2: 280].

A jednak poeta daje wyraz uczucia patriotycznego w "Hymnie":

Bogurodzico! Dziewico!
Słuchaj nas Matko Boża,
To ojców naszych śpiew.
Wolności błyszczy zorza,
Wolności bije dzwon,
Wolności rośnie Krew
Bogurodzico!
Wolności ludu śpiew
Zanieś przed Boga tron.
Podnieście głos rycerze,
Niech grzmia wolności śpiewy
Wstrząsną się Moskwy wieże,
Wolności pieniem wzruszę
Zimne granity Newy
I tam są ludzie, i tam mają duszę.

Poezja Jarosława Iwaszkiewicza niekiedy nawet wbrew temu, czego moglibyśmy oczekiwać, znając jego dominującą estetykę, jest bardzo mocno nasycona konkretami, jest liryką przede wszystkim konkretnego miejsca i czasu. Ukraińskie pochodzenie pisarza określiło jego fascynację i wybory topograficzne.

Widzenie Polski "oczami pamięci" z perspektywy Francji lub Włoch jest jakby powtórzeniem postrzegania jej w młodości "oczami wyobraźni". Ukraińską motywację ma także inna topograficzna fascynacja Iwaszkiewicza: Sycylia. To właśnie z Ukrainy wyruszył w pierwszą podróż na Sycylię. Ta odbyta wspólnie z Karolem Szymanowskim wyprawa narzuciła skojarzenie Ukrainy i Sycylii, które utrwaliło się w pisarstwie Iwaszkiewicza.

W książce o Sycylii napisał:

"Ten tylko, kto choć parę lat spędził
na północy, może zrozumieć i odczuć,
czym dla człowieka stamtąd jest owo
otoczenie bajką i mgłą południa" [3: 267].

Iwaszkiewicz podkreślił, że jedynie mieszkaniowiec Północy może naprawdę poznać Południe. Skojarzeniem często przywoływanym – jest asocjacja Ukraina – Sycylia.

Związek ukraińsko-sycylijski motywuje według Iwaszkiewicza obiektywne podobieństwo pejzażu naturalnego (step-pola) i kulturowego (zjawisko mieszaniny kultur). Na Sycylii dokonuje się subiektywne odnajdywanie Ukrainy i imaginacyjny powrót do krajobrazu młodości.

W twórczości J. Iwaszkiewicza Ukraina funkcjonuje na zupełnie innych zasadach niż kraje zachodnie. Są one wspomnieniami, fascynacjami,

krajami szczególnie inspirującymi do których zawsze chętnie się wraca na zasadzie wolnego wyboru, w poszukiwaniu świadectw jedności europejskiej kultury, na których przejawy był Iwaszkiewicz szczególnie wyczulony. Natomiast Ukraina była jedna, była dana wraz z urodzinami.

Od Ukrainy nie ma ucieczki, tkwi ona głęboko w psychice, we wspomnieniach. Dla Iwaszkiewicza Ukraina była krajem, który głęboko leżał w scercu, i który tak ważną rolę odegrał w jego twórczości. Ukraina jest krajem dzieciństwa i młodości pisarza to:

"ziemia pogańska, ziemia cielesnej
obfitości, ziemia ukraińska pełna
owoców i czarnoksięstwa" [4: 138].

"Prowincjo bałagulska!"

Stara Ukrajno!

Mojaż

Ty poetycka ziemio!" [5: 187].

Czytając powieści Słowackiego, spostrzegamy, iż koncentrują się one w trzech aspektach: egzystencjalnym, patriotycznym, filozoficzno-etycznym.

Egzystencjonalne widzenie działań bohaterów powieści Słowackiego wyraźnie brzmi w "Hugo", "Jan Bielecki", "Lambro", Przykładowo, w powieści "Jan Bielecki" J. Słowacki zwraca uwagę czytelnika na wewnętrzny stan duszy po dramatycznych wydarzeniach życia bohaterów:

I cicho! Niechaj głos pieśni stłumiony,
Nie budzi ciszy w wieczornej godzinie;
Całego świata, gdy się odgłos spłynie,
Tworzy tę ciszę, co ziemię osłania;
Lecz myśl głęboko zadumana słyszy,
Jak gdzieś daleko brzmią pogrzebów dzwony,
Jęki rozpaczy i wrzawa wesoła,
I płacz boleści i śmiech obłąkania,
I wszystko można rozróżnić w tej ciszy,
Słuchem anioła i myślą anioł.

Tom poezji "Powrot do Europy" Jarosława Iwaszkiewicza otwiera utwór "Europa" – dokumentujący "przygodę duchową" wielu pisarzy pierwszego ćwierćwiecza XX w., którzy fascynowali się tematyką egzotyczno-podróżniczą, zaś potem poszukiwali więzi spajających w europejskiej jedności. "My – pisarze europejscy, Europejczycy, ludzie związani wspólną tradycją kulturową" [6: 265].

Wiersz wstępny określał europejskość "Powrotu do Europy" w sposób negatywny.

Stanisław Uliasz słusznie zauważył, że w przedstawionej w "Powrocie do Europy" kulturowej geografii jest szczególne miejsce dla Ukrainy. Region ten symbolizował "Helladę scytyjską", ziemię na której krzyżowały się

wpływy "Bizancjum i Rzymu, a wartość synkretyzmu kulturowego zbliżała Ukrainę do np. Sycylii, co wielokrotnie Iwaszkiewicz będzie analizował" [6: 173]. Myśl o jedności kultury europejskiej i w przestrzeni i w czasie zostaje zakończana słowami:

"Niech twoje człowieczeństwo zawsze
będzie z nami" [7: 22].

– ta myśl zostaje wyrażona w całym tomie najsilniej.

Głównymi biegunami tej poezji są podstawowe pary przeciwieństw, którym zawdzięcza ona swoje bogactwo i skomplikowanie, swój wewnętrzny ruch; to przede wszystkim kultura i prywatność, estetyzm i obywatelskość, poezja życia i fascynacja śmiercią – Wschód i Zachód.

W swych utworach poetyckich Słowacki często sięga do tradycji folklorystycznej narodu ukraińskiego. Odczuwa się w nich oddźwięk filozofii ukraińskiej zwłaszcza, jej rysów podstawowych: ateizmu, kordocentryzmu, egzystencjonalizmu [8: 55].

Cały folklor ukraiński, pieśni, tradycje, obrządki, piśmiennictwo itd są przesiąknięte więzią z ziemią, przyrodą, bólem serca, trwogą. Te uczucia bólu, trwogi, smutku, szczęścia spotykamy w każdym utworze poetyckim J.Słowackiego. Problem epoki romantycznej poprzez wątki światopoglądowo – filozoficzne docierają do współczesności prawie nie tknięte. Te wątki można zauważyć w utworach J.Iwaszkiewicza, S.Traugutta, M.Rylskiego, O. Honczara itd oraz we współczesnej filozofii ukraińskiej (na przykład, W. Górski).

środoowisko rodzinne Iwaszkiewicza było środowiskiem głęboko patriotycznym – a także żywo przywiązany do demokratycznego i polskiego dziedzictwa. Odtwarzając we wspomnieniach atmosferę lat dziecińczych Iwaszkiewicz pisał: " [...] Ukrainę i jej zapadłe kąty w XIX wieku łączyło niejedno jeszcze z wiekami poprzednimi, wydaje mi się czasami, że pierwsze lata mojego życia przypadają niemal na czasy Trylogii – a w każdym razie na ostatnie lata Rzeczypospolitej" [9: 7].

W powieściach poetyckich Mickiewicza "Konrad Wallenrod", oraz Słowackiego "Lambro" wyraźnie uwidacznia się problem prometejsko-patriotyczny. Jednak bohater w Mickiewiczowskiej powieści poetyckiej walczy w imieniu zbiorowości, zaś u Słowackiego – jednostka przeciwko zbiorowości. A więc bohater w utworach Słowackiego stwarza sytuację konfliktową w wymiarze jednostkowym, a nie narodowym. Poeta zamyka swego bohatera w sferze własnego ja i tylko później jego działania poprzez trwogi, przemyślenie, wewnętrzne konflikty (sam z sobą) wychodzą na świat zewnętrzny. W odróżnieniu od Mickiewicza, Słowacki nigdy nie był piewą, uważa Marian Ursel, kultu własnego narodu, i to nawet w wypadku klęski, a Iwaszkiewicz napisze:

Ziemia nasza kochana,
ziemia którą chadzał Mickiewicz,
Sługi my twoje jesteśmy,

synowie marnotrawni,
Nie damy ci zginąć ni umrzeć,
nową oddamy ci krew [10: 45]."

W zbiorze wierszy "Powrot do Europy" – "głos wspomnień" i "głos tęsknoty" dedykuje Karolowi Szymanowskiemu, człowiekowi dawnej wspólnoty polsko-ukraińskiej.

Konkretnie poeta ukazuje w przejmująco brzmiących wersach:

"Jak gdybyśmy niebiańską stracili ojczyznę
I odcięli duchowe drogi bez powrotu

(...)

Ona to Ukraina, pieśń przeszła i przyszła

(...)

Odezwała się do nas w dniu naszych zaraniu [4: 26]."

W egzystencjonalnym trybie patriotyzm Słowackiego wiąże się z formułą patriotyzmu pełnego bólu, oskarżeń, goryczy i wyrzutów, słabości i odwagi. We wstępie poeta do trzeciego tomu poezji pisze: "Lecz myli się ten, kto sądzi, że narodowość poezji zależy na opisywaniu narodowych wypadków: wypadki są tylko szatą, ciałem, pod którym trzeba szukać duszy narodowej, lub duszy świata" [4: 187].

Słowacki nie uginając się przed narodem, ludem, jednocześnie jest wyrazicielem jego marzeń o szczęśliwy przeszły los. Poetów, którzy służą narodowi, uważał, że są ministrelami narodów i podobni dawnym ministrelom, śpiewają milionowe – głównemu panu, gdy usypia, budzą go pieśnią i przy tym śmiertelnym łożu narodów przepowiadają zmartwychwstanie" [4: 182]. Jeśli literatura nasza, pisał Słowacki, wzrośnie na wygnaniu i przyczyni się do uświetlania obecnej epoki, to kiedyś o tym będą rozpowiadać ze łzami wnuki nasze [4: 182]. W poezji Słowackiego, dotyczącej terenów ukraińskich, wyraźnie brzmi współczucie Polaka do narodu ukraińskiego, narodu ujarzmionego przez wspólnego dla Polaków i Ukraińców ciemiężcy – Carską Rosję. W "zmiji" (pieśń IV Czajki) poeta wyraża stan Kozaków-wygnańców:

Kozacy, wygnani nad Donu brzegami,
Gdy Dniepr opuszczali, pieśń smutna i szczytna
Z rozpaczy wyrazem, zmieszana ze łzami,
Na głowę Carycy przekleństwa miotała.
O falo błękitna! O lalo błękitna!
Tyś czajki nosiła – tyś łzy te widziała.

Natomiast Iwaszkiewicza zachwyca rosyjska kultura, ale nie wie jakimi słowami zwracać się do Rosji tak wielka jest przepaść dzieląca ją od Polski.

"Przepaść, która mnie boli, i pali jak
nożem zatrutym zadana nieuleczalna rana" [10: 268].

Już ostatni wers utworu "Do Rosji" zawisa w próżni, pomimo to, odpowiedź sama się nasuwa:

" Mam ci rzec, że cię nienawidzę?

Czy rzec , że jesteś ukochana" [10: 268].

Patriotyczne zachowanie jednostki w egzystencjalnym wyrażeniu głoszone przez Słowackiego znalazło szeroki oddźwięk u późniejszych myślicieli polskich, zwłaszcza w twórczości Zygmunta Balickiego, który twierdził, iż prawo do niepodległości przysługuje tylko narodom o silnej indywidualności, umijącym o ten byt walczyć i zwyciężać, mścić za krzywdy doznane i zapewnić sobie przewagę sprawiedliwości. "Narod ujarzmiony musi ukształtować w sobie egoizm narodowy po to, by podnieść się z kolan" [11]. Według Z. Balickiego nie oznacza to, że temu podniesieniu się, narodowi musi towarzyszyć nienawiść i wrogość do innych. Każda jednostka w toku walki odczuwa gorzkość cierpienia, męki i trwogi. Jednak naród chcący za wszelką cenę uniknąć tych cierpień, już z góry jest skazany na wyrok śmierci. Walka o niepodległość wymaga cierpienia każdej jednostki. I tu ten patriotyzm jest jako trąbka bojowa, budząca uśpione siły bohaterskie.

J. Iwaszkiewicz w "Książce moich wspomnień" nie pomija ważnego problemu pojawiającego się w latach poprzedzających rewolucję bolszewicką i I wojnę światową. Dotychczas mówiliśmy jedynie o wewnętrznym ładzie wspólnot zamieszkujących Ukrainę. Ten problem żywo poruszył Iwaszkiewicz, w sposób niezwykle ideologicznie wyciszony, ale artystycznie wymowny, przedstawia dawną kresową, polsko – ukraińską wspólnotę.

Obraz tej polsko-szlacheckiej i chłopsko-ukraińskiej ziemi, poddanej razem uciskowi rosyjskiemu nosi znamiona swoistej rekonstrukcji, ma wiele z opisu etnograficznego.

Hanna Kirchner uważa, że "jest to powieść o dojrzewaniu, jakby swoistą realizacją potrzeb artysty z czasów młodości" [12: 62].

Słowacki, jak powiedział Maksim Rylski, "był romantykiem od stóp do głowy" [13: 150]. Jego romantyzm z filozoficznego punktu widzenia jest aktualny aż do dziś. "W Polsce, – pisał w "Polityce" prawie 20 lat temu wybitny politolog Jerzy J. Wiatr, – wskutek jej tragicznej historii ostatnich dwóch stuleci utarło się utożsamiać romantyczny realizm z "prozą życia", z rezygnacją tego, co z pożądanymi celami jest w istniejącej sytuacji do zrealizowania. Realizmowi obce jest lekkomyślne trawienie sił, rzeczy nieosiągalnych" [13: 5].

Poezja Słowackiego przesiąknięta jest patriotyzmem oraz problemami filozoficzno-etycznymi. Wspólną cechą tych tendencji jest egzystencjalne pojmowanie wszystkich wydarzeń historycznych oraz społecznych. "Poezja Słowackiego, – pisał Iwaszkiewicz, – jak morze szeroka i jak morze zmienna, towarzyszy stale przebiegom historycznym narodu. Jest ona, – jak żywioł, z którego pochodzi – pełna przyływów i odpływów, budzi u nas zachwyty i wątpliwości, pociąga nas i odpycha" [13]. Nurt egzystencjonalny ma

wiedzące, pierwszorzędne znaczenie w całej poezji Słowackiego. Ow nurt przecina wszystkie poematy wielkiego poety. Jak słusznie zauważa Marian Ursel, "wszystkie czyny bohaterów utworów Słowackiego interpretować można jako wyzwolenia się i wyrwania z zakłętego kręgu egzystencji i jej praw. A z kolei wszystkie te poczynania udowadniają jedno: niemożność takiego wyzwolenia. Wyzwolenia nie przynosi nawet śmierć. W patologii postępowania bohaterów, w zbrodniczości czynów, niekonwencjonalności postaw wyraża się ich pragnienie wolności absolutnej, dążenia o wyswobodzeniu się z jej reguł lub przynajmniej o stanięciu obok nich" [8: 55-56].

Z podświadomości Iwaszkiewicza prawie wszędzie wynurzają się skojarzenia z Ukrainą, które są jednocześnie imaginacyjnymi powrotami do jej krajobrazu. "Ukraińskość" towarzyszy pisarzowi przez całą prawie twórczość, przestrzenne porównania krajobrazów dokonuje w wielu swoich utworach. W łście do przyjaciela pisarz zwierzał się: "Na starość bardzo odczuwam swoją kresowość i coraz mniej rozumię królewaków i Polskę śląsko – centralną". Tę kresowością pozostała "stara Ukraina" – jego "prywatny archetyp", "ukraiński geneotyp", "indywidualny mit" [9: 26].

H. Kirchner zauważyła, że "Iwaszkiewiczowskie krajobrazy duszy są jak dalekie wołanie, a wygnanie z rosyjskiego Ogrodu ponawia się z każdym stuleciem" [7: 36].

Ukraiński krytyk Dmytro Pawłyczko napisał: "Iwaszkiewicz był reprezentantem szerszego grona wielkich Polaków urodzonych na Ukrainie i nierozzerwalnie z nią związany".

Miejsce poezji Iwaszkiewicza w literaturze dwudziestolecia jest rozległe i jedyne w swoim rodzaju. Z perspektywy lat nie maleje lecz rośnie. Poezja Iwaszkiewicza jest otwarta na przeszłość i na przyszłość.

Wczesną fazę pisarstwa Jarosława Iwaszkiewicza pojmowano jako posłannictwo ze Wschodu. Kazimierz Wyka stwierdza, że w każdej epoce jest Iwaszkiewicz obecny – to "stałe miejsce", jest równocześnie "miejscem osobnym". Iwaszkiewiczowskie miejsce osobne to jego specyficzna wersja zwrotu ku obywatelskości w tomie "Powrot do Europy"[26]. Obywatelskość to – w owym czasie – jedyna w swoim rodzaju inspirowana wzorcem wielkiej poezji romantycznej, nawiązująca świadomie do dawnych "mitów polskich". Poeta był łącznikiem pomiędzy wsółczesnością i przeszłością, a spuścizna Słowackiego, jego dorobek w sensie filozoficznym wywarł duży wpływ nie tylko w Polsce, lecz w filozofii ukraińskiej, białoruskiej, słowackiej, czeskiej oraz na innych obszarach krajów słowiańskich. Został on w pamięci historycznej owych narodów jako twórca myśli, płynącej od serca do szczytów racjonalności.

Список використаних джерел та літератури

1. Uliasz S. "Obraz Ukrainy i Ukraińców w literaturze polskiej". – Rzeszów, 1993 – S.3.

2. Rzepacka H. Ojczyzna w piśmie i pomnikach: Wydanie pierwsze. – T.2. – Poznań, 1911. – S.280.
3. T.Wojcik "Pejzaże w poezji J. Iwaszkiewicza" Warszawa 1993.
4. J. Iwaszkiewicz "Proza poetycka", Warszawa 1980.
5. J. Iwaszkiewicz, Wiersze wybrane, Warszawa 1968.
6. S. Uliasz, Literatura Kresow, Rzeszow 1994.
7. J. Iwaszkiewicz "Powrot do Europy"; op. cit. s.22.
8. J. Słowacki "Powieść poetycka Wstęp i przypisy – Marian Ursel. Wydawnictwo Wrocław – Warszawa – Kraków Gdańsk. Łódź – Zakład Narodowy im. Ossolińskich.-1987.
9. J. Iwaszkiewicz "Książka moich wspomnień", Warszawa, 1975.
10. J. Iwaszkiewicz "Wybor wierszy", Warszawa 1994.
11. Balicki W Kwestii nacjonalizmu i egoizmu narodowego. Przegląd narodowy. № 7 – 5.99."
12. H. Kirchner Wokół powieści Księżyc wschodzi [w] Miejsce Iwaszkiewicza w setną rocznicę urodzin. Materiały z konferencji naukowej 20-22 lutego 1994.
13. J. Iwaszkiewicz "Ludzie i książki", W-wa. Czytelnik, 1985.

Mirosława Starowierow, Andrej Gerasimczuk. Filozoficzno-patriotyczne wątki w twórczości J.Słowackiego i J. Iwaszkiewicza

W artykule została przedstawiona filozoficzno-patriotyczna myśl w twórczości dwóch poetów tworzących w różnych epokach literackich.

Mirosława Starowierow, Andrej Gerasimczuk. Philosophical and Patriotic Thoughts in J. Slovatsky and J. Iwashkevich's Works.

The article highlights philosophical and patriotic thoughts of the two polish poets of different literary epochs.